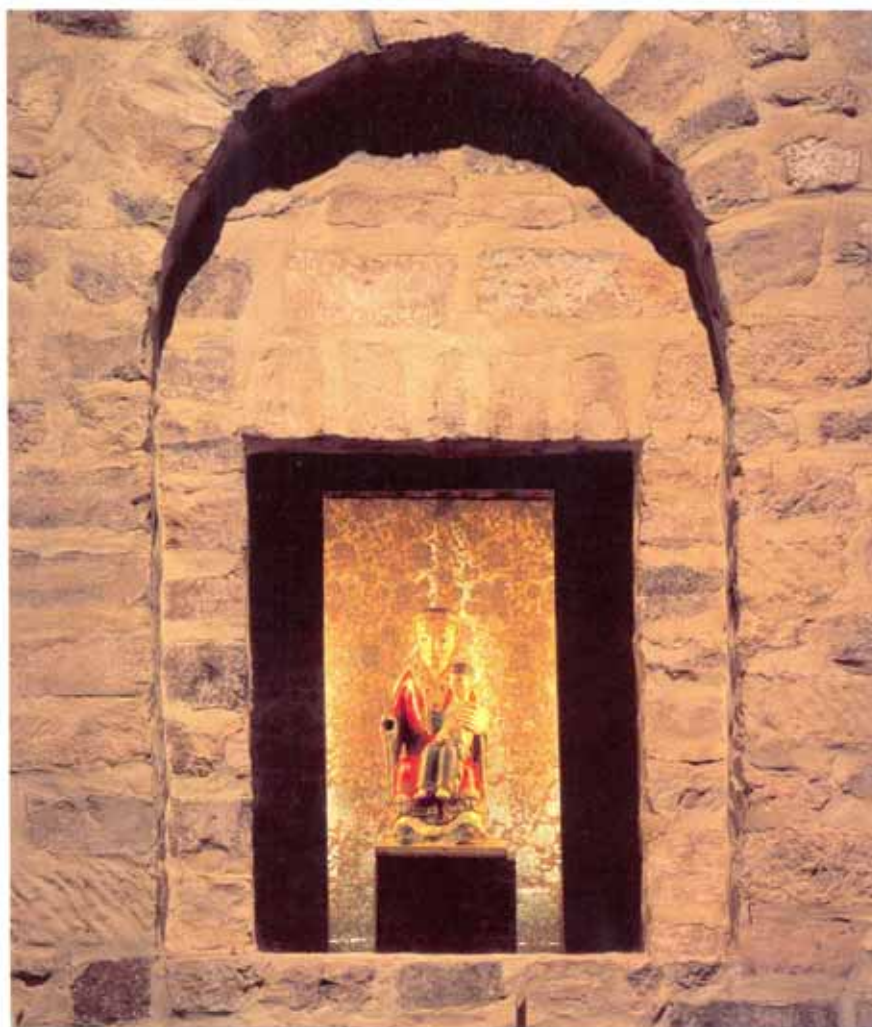

Rob Buelens

SPITSTECHNOLOGIE EN VAKMANSCHAP TEN DIENSTE VAN EEN BEVEILIGD KUNSTBEZIT DE VAKAFDELING BEVEILIGING

► Beveiligde romaanse
madonna in de
Sint-Pieters-Banden-
kerk in Bertem
(foto Kris Vandevorst)

Velerlei gevaren bedreigen het rijke kunstbezit in onze monumenten. Diefstal, vandalisme en brand zijn wellicht de belangrijkste. Het is niet mogelijk om alle bedreigingen uit te sluiten, maar een doordachte beveiligingsstrategie kan toch veel onheil voorkomen. Met de hulp van de hedendaagse geavanceerde technologieën en een flinke

dosis vaardigheid en creativiteit bij het maken van ontwerpen, houdt de vakafdeling Beveiliging zich sinds 1982 bezig met een concreet preventiebeleid, dat in de loop van de jaren een duidelijke evolutie heeft gekend en de inbraken drastisch heeft terugschroefd.

HET KWETSBARE KUNSTBEZIT

Het kunstbezit in de monumenten is om verschillende redenen zeer kwetsbaar. Niet alles is muur- en nagelvast. Sommige objecten zijn klein van afmeting en gemakkelijk bereikbaar. De prijs die op de kunstmarkt voor dergelijke objecten betaald wordt, stijgt voortdurend. De betrokkenheid van de maatschappij of de dorps- of stadsgemeenschap en het respect voor dit gemeenschappelijk erfgoed verminderen, en sociale controle is er haast niet meer, vooral in de steden. Dit alles leidt tot kerkdiefstallen, die helemaal niet lukraak gebeuren, maar op voorhand zorgvuldig gepland zijn. Diefstal 'op bestelling' als het ware! De 'moderne' dief weet heel goed welke objecten hij meeneemt. Het volstaat de meest recente kunstroven op een rijtje te plaatsen om te begrijpen dat de vindingrijkheid en de durf van de professionelen in dit milieu, niet mogen worden onderschat. De middelen die ingezet worden bij het uitvoeren van een criminele daad zijn ofwel technologisch vooruitstrevend of gebeuren op spectaculaire wijze en zelfs bij volle daglicht. Dan hebben we het nog niet over recente militaire conflicten, zelfs op Europees grondgebied, waar het beschadigen en vernietigen van het erfgoed van de vijandige bevolkingsgroep als een echt oorlogswapen gebruikt worden.

Wie zich met succes wil verdedigen, moet zich met soortgelijke middelen wapenen. In de 20ste eeuw wekt de beveiliging van het culturele verleden overigens internationale aandacht op en vraagt het om internationale samenwerking.

GEVAREN DIE HET KUNSTBEZIT BEDREIGEN

Het gaat er bij beveiliging uiteraard niet alleen om diefstal te vrijdelen. Het opzet van een beveiliging in het algemeen is het schade te voorkomen en het onvervangbare kunstpatrimonium in stand te houden.

Een adequate beveiliging in beschermde monumenten bestaat uit een evenwichtige combinatie van verschillende maatregelen, met als doel degradatie te voorkomen door atmosferische omstandigheden (vocht, temperatuur, lichtinval), vernieling of beschadiging door brand en blikseminslag, vrijwillige of onvrijwillige beschadiging door mensenhanden, diefstal of totale verdwijning.

De grondslag van de beveiliging van een beschermd monument tegen alle gevaren die het bedreigen, is de personele bewaking. Gezien het aantal kerkgan-

▲ Beveiligde beelden in schatkamer van de Sint-Gorgoniuskerk in Hoegaarden (foto Kris Vandevorst)

gers en priesters daalt in Vlaanderen, is de personele bewaking in het beste geval beperkt tot enkele bereidwillige parochianen die overdag een oogje in het zeil houden. Anderzijds is er de verheugende tendens dat bepaalde lokale verenigingen (heem-

▼ Schatkamer in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in ~~Antwerpen~~ *Antwerpen* (foto Kris Vandevorst)

kundige kringen bijvoorbeeld) zich het lot van de monumenten aantrekken en op geregelde tijdstippen de kerken openstellen en er eventueel ook rondleidingen geven. Die inzet van vrijwilligers is uiteraard een goede zaak, maar de voortdurende beveiliging van het kunstbezit heeft ook andere middelen en methodes nodig om volledig efficiënt te zijn. Daarom moet mechanische, elektronische en alarmapparatuur aangebracht worden ter beveiliging en ter controle van het beschermde kunstbezit.

Voor een beschermd monument, dat niet alleen op zich een grote waarde bezit, maar vooral onvervangbare schatten bewaart, spreekt het vanzelf dat de best geconcepioneerde beveiliging niet 100% adequaat is. Geen enkel beveiligingssysteem, noch de intensiteit van de verschillende beveiligingstechnieken, biedt volledige zekerheid.

ORGANISATORISCHE MAATREGELEN

Het hoeft geen betoog dat een duur en ingewikkeld beveiligingssysteem zijn doel mist als een aantal praktische zaken niet worden voorzien. De organisatorische maatregelen vormen de basis van elk beveiligingsplan, en daarzonder is de waarde van elke andere beveiligingsmaatregel nihil of afgezwakt. We bedoelen hiermee dat men zich voortdurend bewust moet zijn van het risico, en dat men dat risico moet trachten te beperken met andere dan technische hulpmiddelen. Dat kan bijvoorbeeld door een goed sleutelbeheer, de zorg voor een goede registratie van het kunstbezit, het loyaal opvolgen van de preventieve maatregelen en het regelmatig onderhoud van alle veiligheidsvoorzieningen. Als technische hulpmiddelen noodzakelijk zijn, moeten ze correct gebruikt worden en als het kwaad toch geschied is, moeten onmiddellijk de bevoegde politiediensten ingeschakeld worden.

MECHANISCHE BEVEILIGING

Deze vorm van beveiliging omvat het geheel van mechanische middelen die een inbraak bemoeilijken, vertragen en in een later stadium vrijdelen. Als basisprincipe geldt: "de inbreker buiten houden en zoveel mogelijk vertragingselementen inbouwen". De beveiliging van een beschermd monument is en blijft een zaak van compromissen tussen tegenstrijdige eisen en wensen, die zo mogelijk allemaal ingewilligd worden:

► Ergens in Italië: een beveiliging moet aan bepaalde esthetische en technische noden voldoen om aanvaardbaar te zijn

- het gebouw moet beveiligd worden tegen kwaadwilligen, maar anderzijds moet het kunstbezit op zijn originele plaats bewaard worden en voor iedereen toegankelijk zijn;
- het kunstbezit moet beveiligd worden, maar tevens moet het publiek het van dichtbij kunnen bekijken, liefst niet totaal vertekend door onaangepast en spiegelen glas of tentoonstellingskasten;
- om diefstal te voorkomen moet het kunstbezit zo stevig mogelijk vastzitten, maar dat mag de kunstwerken niet beschadigen; bovendien moet de ingreep esthetisch verantwoord zijn en moet het kunstwerk nog geëvacueerd kunnen worden bij een brand.

Het beschermde monument biedt verschillende toegangsmogelijkheden voor de inbreker. De beveiliging van deuren en ramen is bijzonder belangrijk en moet zo mogelijk eenvormig en van dezelfde beveiligingsgraad zijn. Alle hang- en sluitwerk moet worden nagekeken en waar nodig moeten bijkomende verstevigingen, hoogwaardige veiligheidsloten, hek- en traliewerk aangebracht worden, die een effectieve beveiliging tegen inbraakpogingen bieden.

ELEKTRONISCHE BEVEILIGING

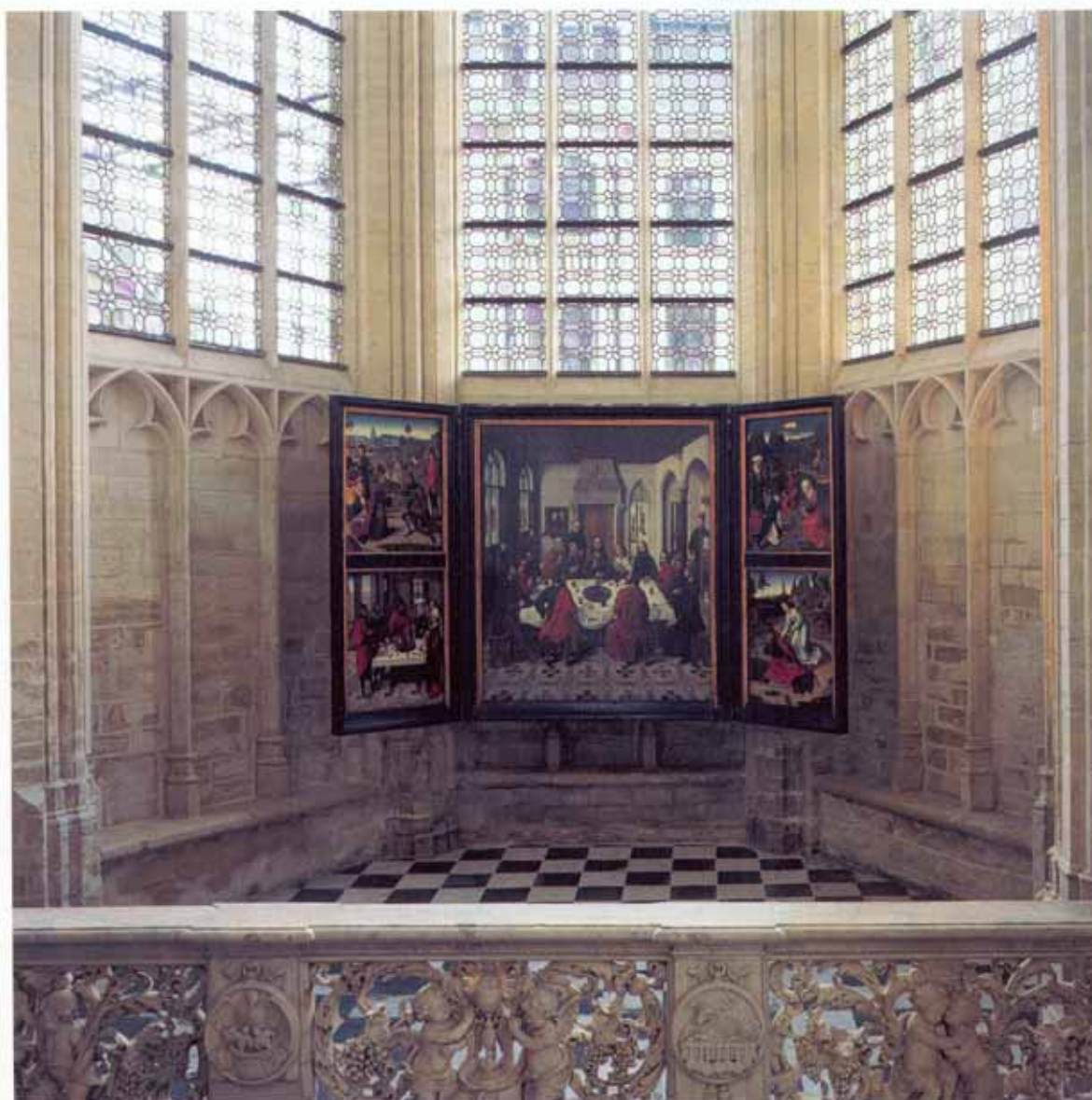
De steeds toenemende technische complexiteit van middelen ter beveiliging van het kunstbezit, het ontbreken van een permanente bewaking, het frequente slechte beheer van de beveiligingsinstallaties en het voorkomen van onnodige interventies bij alarmmelding en vormden aan het einde van de

jaren 1980 de aanzet tot het uitdenken van een geautomatiseerd alarmbewakingssysteem met afstandsbeheer en een permanent bewaakte centrale meldkamer.

Tien jaar later was dit systeem aan vernieuwing toe. De intelligente overseiner met afstandssturingen en automatiseringsfaciliteiten werd onderworpen aan een grondige updating en er werd rekening gehouden met de opgedane kennis en ervaring en met de actuele technologie. Het is duidelijk dat zelfs de beste systemen aan veiligheid inboeten, wanneer vertrouwelijke informatie in handen van criminelen komt. Om deze morele betrouwbaarheid te waarborgen werd geopteerd voor een eigen ontwerp dat eigendom is van de Vlaamse Gemeenschap en dat niet voor andere doeleinden gebruikt zal worden. Dit systeem werd onderworpen aan de eisen van Binnenlandse Zaken en is als dusdanig erkend.

Alle alarmmeldingen komen binnen in één centrale meldkamer, die zich bevindt bij de Gentse stadspolitie. Alle meldingen zijn onmiddellijk gespecificeerd zodat de plaatselijke politie en de plaatselijke verantwoordelijken doelgericht kunnen interveniëren. De coördinatie en de opvolging van alle alarmen behoren tot de bevoegdheid van de vakafdeling Beveiliging. Kunstdiefstallen worden trouwens onmiddellijk nationaal en internationaal geseind via Interpol, met een foto en een uitvoerige beschrijving. Eens te meer een goede reden voor de kerkfabrieken om de – verplichte – inventaris van hun bezittingen goed bij te houden en jaarlijks na te kijken!

▼
Het Laatste Avond-
maal van Dirk
Bouts in de Sint-
Pieterskerk is nage-
noeg onzichtbaar
met glas beveiligd
(foto Oswald
Pauwels)

▲ Het beveiligde Sint-Stefanusretabel in de kerk van 's Herenelderen in Tongeren (foto Oswald Pauwels)

BEVEILIGING OP MAAT

In het complexe werkveld van de monumentenzorg bestaan geen standaardoplossingen. Elk monument is uniek in zijn gegevenheid, zoals ook elk interieur en elk kunstwerk uniek en onvervangbaar zijn. Elke beveiligingsopdracht is dan ook een nieuwe uitdaging, waarbij het te beveiligen object centraal staat en een belangrijk facet is van het voorkomingsbeleid van de Vlaamse Gemeenschap.

Er zijn tal van mogelijkheden om monumenten en kunstobjecten te beveiligen. Wat voor de hand lijkt te liggen, is een beveiligde kast, waarin het kunstwerk beschermd en onaantastbaar is, een doorschijnende 'brandkast' als het ware. Nochtans is in de huidige praktijk het gebruik van beveiligde geklimatiseerde kasten veeleer een uitzondering dan de regel, en dit om verschillende redenen. Een klimaatkast past eerder in een museale context dan

in een monumentale omgeving. Een voorbeeld van een geslaagde opstelling van een klimaatkast is te zien in Maaseik, waar de befaamde oude codex van Maaseik bewaard wordt in een kast waar de temperatuur en de relatieve vochtigheidsgraad constant gecontroleerd worden. Dit perkamenten handschrift met miniaturen is uiteraard een bijzonder fragiel werk waarvoor deze uitzonderlijke oplossing verantwoord is.

In de basiliek van Tongeren werd voor het befaamde bedevaartsbeeld van Maria een nieuw soort van beveiligde kast ontworpen, waarvan de wanden niet volledig gesloten zijn en waar dus het algemene klimaat van de kerk heerst. De verlichting is in principe een optische vezelverlichting, qua luxwaarde aangepast aan het te beveiligen object. Kasten voor het tentoonstellen van kerkgewaden zijn daarentegen uit den boze. Textiel en vooral zijde is zo lichtgevoelig dat het bewaard moet worden in gesloten laden en sacristiekasten. Het kan uitzonderlijk getoond of gedragen worden bij grote feestelijkheden.

Soms is het een goede oplossing om een beeld onder een glazen stolp te zetten, zoals bij het bedevaartsbeeldje in de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van de Beukenboom in Lummen. Dit verwijst trouwens naar de traditionele aanwezigheid van dergelijke stolpen in bedevaartskapelletjes waar beelden of textielen bloemenstukken onder werden bewaard.

De huidige algemene tendens bestaat er evenwel in beelden en schilderijen op hun oorspronkelijke plaats in het kerkgebouw te beveiligen, en die beveiliging zo onzichtbaar mogelijk te maken. Een recent voorbeeld hiervan is de beveiliging van de beelden op de apostelbalk in de kerk van Neeroeteren, waar de sculpturen vastgeklemd zijn op een zo goed als onzichtbare metalen tussenplaat.

Glas is een zeer bruikbaar materiaal voor beveiliging. Speciaal voor de beveiliging van zeer waardevolle schilderijen werd door de vakafdeling een nieuw soort glas ontworpen, dat voor het eerst met zeer goede resultaten en na een grondige voorafgaande studie werd toegepast voor het drieluik met het Laatste Avondmaal van Dirk Bouts in de Leuvense Sint-Pieterskerk. Het bestaat uit een dubbele laag glas met een tussenliggende polycarbonaatplaat, dat kogelwerend, kleurloos en niet spiegelend is en geen ultraviolette stralen doorlaat. Tussen dit laminaat en het paneel bevindt zich een luchtpouw, die ervoor zorgt dat het paneel zich nog in het klimaat van de kerk bevindt waarin het

▲ De als kunstmuseum ingerichte kooromgang van de Sint-Pieterskerk in Leuven (foto Oswald Pauwels)

◀ De schatkamer in de Sint-Pauluskerk in Antwerpen (foto Oswald Pauwels)

al eeuwen bewaard wordt. In deze luchtspouw en in de omgeving van het kunstwerk worden de relatieve luchtvochtigheid en de temperatuur constant gecontroleerd en gestockeerd. Als de waarden worden overschreden wordt dat gemeld. De voorzetbeglazing vormt overigens een perfecte buffer tegen plots stijgende temperatuur en vochtigheid in de omgeving.

Eenmaal per jaar wordt het volledige drieluik grondig gecontroleerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium om na te gaan of er geen beschadigingen optreden door deze revolutionaire beveiligingsingreep. Hiervoor zijn de resultaten van de metingen een belangrijke hulp. Door dit staaltje van spijstechnologie inzake beveiliging kan de bezoeker het drieluik van Bouts vrijwel zonder hinderlijke neveneffecten bekijken. Dit systeem schept nieuwe mogelijkheden voor andere moeilijk te beveiligen kunstwerken, zoals het Lam Gods van Van Eyck in de Sint-Baafskathedraal in Gent, dat juist om veiligheidsredenen van zijn oorspronkelijke plaats in de Vijdkapel verwijderd werd.

Een nevenproduct van dit glas werd gebruikt voor een waardevol schilderij in de kerk van Hoogstraten. De belangrijkste eigenschappen van dit glas zijn: UV-werend, geen verkleuring van het achter-

liggende kunstwerk, inbraakveilig en ontspiegeld, zodat er geen storende reflecties optreden.

Dit hoogtechnologisch glas wordt, alleen al wegens de hoge kostprijs, voorbehouden voor zeer belangrijke kunstwerken. Hetzelfde soort van glas wordt uitzonderlijk als omtrekbeveiliging aangewend, zoals in de zetel van de Vlaamse Regering, het Hotel Errera in Brussel.

De prachtige Madonna met kind van Michelangelo in de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk werd voorzien van een bijna onzichtbare voorzetbeglazing in ontspiegeld en gelaagd veiligheidsglas, waarbij getracht werd het compromis tussen de tegenstrijdige eisen en wensen (veiligheid en zichtbaarheid) op te lossen, terwijl de veilige oplossing toch esthetisch blijft.

Middeleeuwse retabels zijn zeer kwetsbare kunstwerken, omdat ze bestaan uit een groot aantal losstaande beeldengroepjes, die bovendien zeer gegeerd zijn op de antiquiteitenmarkt. De beveiliging van retabels vormt een belangrijk onderdeel in de mechanische beveiligingsaanpak en verdient bijzondere aandacht. Gelijktijdig met de opmaak van het M&L-Cahier *Vlaamse en Brabantse retabels in*

Belgische monumenten van Marjan Buyle en Christine Vanthillo werd een beveiligingsprogramma voor alle retabels opgestart. Tezamen met de vakafdeling Conserveringsploeg werd de bewaringstoestand van alle retabels onderzocht en werden beperkte conserveringswerkzaamheden uitgevoerd: fixering, reiniging, plaatselijke behandeling tegen houtaantastende insecten. Bijna alle retabels zijn nu beveiligd met glas, geen overbodige luxe gezien de diefstallen uit het verleden in onder meer Hakendover, Lombeek, en in het Waalse landsdeelte Givry, Renlies en Boussu-lez-Mons.

Tenslotte is er ook nog de mogelijkheid om de beelden los in de ruimte te laten staan, maar een glazen wand te plaatsen voor een nis bijvoorbeeld. Die oplossing werd uitgewerkt in de kerk van Bertem en voor een schilderij in de kerk van Neerlanden.

EVOLUTIE IN DE BEVEILIGINGS-ONTWERPEN

Zowel qua vormgeving als qua opvatting is er een duidelijke evolutie in de ontwerpen waar te nemen. De beveiligingen uit de beginjaren, waarin een gedeelte van de kerk werd afgesloten met een hek of een wand, is nu verlaten. Dergelijke ontwerpen schaden de structuur van de kerk en hebben een te zware impact. Bovendien geven dergelijke oplossingen ook vaak aanleiding tot het stapelen van alle mogelijke zaken achter deze 'veilige' wand, zodat het daar eerder op een bergruimte dan op een tentoonstellingsplaats begint te lijken.

Zoals voor de restauratie in het algemeen neigt de huidige tendens naar minimale ingrepen, mogelijk gemaakt door de evoluerende technologie. Het uitgangspunt is dat, waar mogelijk, de kunstwerken op hun oorspronkelijke plaats in het monument bewaard en beveiligd worden, op een zo onzichtbaar mogelijke manier en met de lichtst mogelijke ingreep. Zo werden in de Sint-Kwintenskathedraal in Hasselt alle beelden op hun eigen plaats beveiligd. Hetzelfde gebeurde tijdens een spoedbeveiligingscampagne, een initiatief van de vorige Minister bevoegd voor de monumenten en landschappen, Johan Sauwens. Verontrust door het aantal diefstallen van beelden, zouden in elke provincie de vijftig belangrijkste beelden beveiligd worden. Dit werd al uitgevoerd in de provincies Limburg, Vlaams-Brabant en Antwerpen. De andere provincies volgen. Hiermee gecombineerd onderzocht de vakafdeling Conserveringsploeg de bewaringstoestand

▲ Het leeggeroofde retabel van Givry; van de Geboorte van Jezus bleven alleen de os en de ezel bewaard (foto Marjan Buyle)

van elk beeld en nam hij initiatieven om beelden in slechte toestand in de nabije toekomst te conserveren.

In uitzonderlijke gevallen wordt een gedeelte van een monument ingericht als museale ruimte. Zo werd de koorpartij van de Sint-Pieterskerk in Leuven en van de Sint-Romboutskerk in Mechelen ingericht als een beveiligd kerkmuseum. Ook een kunstkamer behoort tot de mogelijkheden. Recente voorbeelden zijn te vinden in de kerk van Nieuwpoort en in de Sint-Pauluskerk van Antwerpen. Bij dergelijke uitzonderingsgevallen behoort de keuze van de tentoongestelde voorwerpen tot het beveiligingsconcept. Het is dus niet de bedoeling om de op maat gemaakte kasten naderhand vol te stouwen met allerlei andere voorwerpen. In een kunstkamer moeten de uitgekozen kunstwerken volledig tot hun recht komen. En dat is in beide voorbeelden zeker geslaagd.

BIBLIOGRAFIE VAKAFDELING BEVEILIGING

- BUELENS R., DE WITTE E. en VAN BALEN K., *De beveiliging van kerken en hun kunstbezit*, in *M&L*, jg. 5, nr. 4, 1986, p. 41-48.
- BUELENS R. en VANTHILLO C., *Vernieuwde aandacht en beveiliging van laatgotische beelden in Oostham*, in *M&L*, jg. 7, nr. 3, 1988, p. 27-33.
- BREIER J., *Safety under the sign of the lion*, in *M&L*, nr. 87, 1998, p. 23-25.